

ISSN 1563-0323
Индекс 75878; 25878

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

Филология сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия филологическая

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

EURASIAN JOURNAL

of Philology: Science and Education

№1 (177)

Алматы
«Қазақ университеті»
2020

Г.Н. Смағұлова , Ш.М. Мақатаева 

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: smagulova.g@mail.ru; sh.mak@mail.ru

ЛИНГВОАКСИОЛОГИЯ: ҚАЗАҚТАР ДҮНИЕТАНЫМЫНДАҒЫ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ҰҒЫМЫ

Мақалада қазақ қоғамында соңғы кезде жиі айтылып, түрлі мінберлерде талданып жүрген құндылық туралы сөз етіледі. Адамзат мәдениеті, оның әлеуметтік мінез-құлқы және ойлау өрісі тілден тыс өмір сүрмейді. Әр халықтың мәдени ерекшеліктері оның ғасырлар бойы жасап келе жатқан тілінен көрінеді. Кез келген қоғамдық-әлеуметтік қатынастардың негізін мәдени мазмұн, оның ішінде құндылықтар құрайды. Жалпы аксиологиядан біз тілге қатысты «лингвистикалық аксиологияны» сөз етеміз. Аксиология мен тіл білімінің арақатынасы тілдің аксиологиялық аймағын қарастыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, «Адам – Тіл – Әлем» жүйесінде адам және қоғам болмысы қалыптасуының негізгі мағыналары арқылы тілде көрініс табуы басты назарға алынады. Бұл бағыттың мақсаты – тілдік тұлғаның ішкі әлемін танудың әдісі мен технологиясын анықтау, тілдік мәліметтер арқылы тұлға мен қоғамның құндылыққа деген көзқарасын зерттеу. Қазіргі тіл біліміндегі лингвоаксиология құндылықтарды танып білуге, құндылықтар жүйесін зерттеп, зерделеуге мол мүмкіндік береді. Лингвистикалық аксиология үшін ең алдымен аксиологиялық парадигмадағы «бағалау» концептісін қарастыру маңызды. Құндылықтар бағалау категориясымен тығыз байланысты. Бағалау – танымдық феномен ретінде сапаны анықтау формасы. Бағалау – жалпы алғанда, әлемді тану. Өмір сүру кеңістігіндегі субъектінің қабылдау, тану тәжірибесі.

Бағалау арқылы біз құндылықтарды танимыз. Адам танымы, білімі мен мәдениеті жалпы интеллекті деңгейіне қарай бағалау жүзеге асырылады. Баға беру арқылы лингвистикалық аксиологиялық талдау жүргізіп, әлемнің тілдік суретінде аксиологиялық аспектілерді көрсетеміз.

Түйін сөздер: аксиология, лингвоаксиология, құндылықтар, бағалау, аксиологемалар.

G.N. Smagulova, Sh.M. Makatayeva

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: smagulova.g@mail.ru; sh.mak@mail.ru

Lingvoaxiology: the concept of values in the kazhaks worldview

This article discusses the concept of values which is widely discussed at different stages in the Kazakh society. The culture of humanity, its social behavior and thinking cannot live outside of language. The cultural characteristics of each nation are manifested in the language that has been formed over the centuries. Any social relations are based on cultural content, including values. Within the framework of the general axiology, we will consider «linguistic axiology». The correlation of axiology and linguistics will allow us to study the axiological field of language. In addition, in the system “Man-Language-World” special attention is paid to the main values of human development and existence of society that are displayed in the language. The objective of this direction – determination of methods and technologies of exploring the inner world of linguistic identity through language data to research the relationship of individual and society to values. Lingvoaxiology in modern linguistics gives you the opportunity to explore values, to examine and research the system of values. For linguistic axiology, it is important, first of all, to consider the concept of «evaluation» in the axiological paradigm. Values are closely related to the rating category. Evaluation is a form of defining quality as a cognitive phenomenon. Evaluation is generally understood as knowing the world and experience of perception, recognition of the subject in the space of life. By evaluating, we perceive values. The assessment of human cognition, knowledge and culture is carried out depending on the general level of intelligence. Through evaluation, we conduct a linguistic axiological analysis, which reflects the axiological aspects of the linguistic picture of the world.

Key words: axiology, linguoaxiology, values, assessment, axiological.

Г.Н. Смагулова, Ш.М. Макатаева

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: smagulova.g@mail.ru; sh.mak@mail.ru

Лингвоаксиология: понятие ценностей в мировоззрении казахов

В данной статье рассматривается понятие ценностей, которое широко обсуждается на разных этапах развития в казахском обществе. Культура человечества, его социальное поведение и мышление не могут жить вне языка. Культурные особенности каждого народа проявляются в языке, который формируется на протяжении веков. В основе любых социально-общественных отношений лежит культурный контент, в том числе и ценности. В рамках общей аксиологии мы будем рассматривать «лингвистическую аксиологию». Соотношение аксиологии и языкознания позволит нам изучить аксиологическую область языка. Кроме того, в системе «Человек – Язык – Мир» особое внимание уделяется основным значениям становления человека и бытия общества, которые отображаются в языке. Цель данного направления – определение методов и технологий познания внутреннего мира языковой личности, посредством языковых данных определить отношения личности и общества к ценностям. Лингвоаксиология в современном языкознании дает возможность познать ценности, изучить и исследовать систему ценностей. Для лингвистической аксиологии важно, прежде всего, рассмотреть концепт «оценивания» в аксиологической парадигме. Ценности тесно связаны с категорией оценки. Оценка-форма определения качества как познавательного феномена. Оценка – это в общем понимании познание мира. Опыт восприятия, признания субъекта в пространстве жизни. Путем оценивания мы познаем ценности. Осуществляется оценка человеческого познания, знаний и культуры в зависимости от общего уровня интеллекта. Путем оценки мы проводим лингвистический аксиологический анализ, где отражаются аксиологические аспекты языковой картины мира.

Ключевые слова: аксиология, лингвоаксиология, ценности, оценка.

Кіріспе

Адамзат қоғамында әр дәуір алыстап, ұрпақтар алмасқан сайын рухани сабақтастығы үзілмей, адамдар арасында жазылмаған қайсыбір өмір заңдылықтары қалыптасады. Сол заңдылықтар атадан балаға құндылықтар ретінде беріледі. Адам мәңгі жасамайды, алайда оның тіршілігінде игі іс ретінде жасағаны, көрген білгені, яғни әлеуметтік қарым-қатынасы белгілі бір өлшеммен бағаланады. Жақсы мен жаманның парқын қалай ажыратты, нені құндылық деп қабылдады деген ойларды түрлі әлеуметтік топтың өмір сүру дағдысына қарап бағалаймыз. Ал бағалау дегеніміз: «Адамды қоршаған ортамен, табиғатпен, әлеуметтік және басқа да шындықпен, адамдармен байланыстырып, құндылықтар әлеміне енгізетін бағалау болып табылады» (Нечепуренко, 2006: 173).

Құндылықтарды зерттейтін сала аксиология деп аталады. Аксиология – (axia – құндылық және logos – және сөз). Аксиология – құндылықтардың табиғаты, олардың әлеуметтік шындықта алатын орны және құндылықтар әлемінің құрылымы туралы философиялық ілім.

Құндылық ұғымымен байланысты аксиологиялық талдауларға негізінен философтар мен әлеуметтанушылар зерттеу нысаны ретінде

айтарлықтай көңіл бөлген. Аксиология терминін ғылымға ең алғаш рет 1902 жылы француз философы П. Лапи енгізді. 1904 жылы неміс философы Э. фон Гартман аксиологияны философиялық ұғымдар жүйесін құрайтын негізгі ғылым ретінде ұсынды. Қазіргі уақытта бұл термин тек философия мен әлеуметтануда ғана емес, сондай-ақ мәдениеттану және тіл білімі ғылымдарында да кеңінен қолданысқа ие болды.

Зерттеу парадигмасына қарай аксиологиялық талдаудың басты ұғымдарына: *бағалау*, *баға*, *құндылық*, *құндылықты мағына*, *құндылықты бағдарлау* жатады. Терминдердің жан-жақты жұмсалуды мен жасалу барысында мағыналылығы жағынан алғашқы орынға «құндылық» ұғымының басым болуы аңғарылады.

«Жалпы адамзаттық» құндылықтар мәдениеттің дамуын және тұрақтылығын қамтамасыз етеді. Сонымен қатар ұлттық (ұлттық аксиосфера), саяси-әлеуметтік, индивидуалды жеке құндылықтар (жеке аксиосфера) бар. Антропология мен психологияда құндылықтар діни және эмоциялық факторларға байланысты позитивті, негативті, абсолютті деп бөлінеді. Құндылықтар әлемін адамдардың моральдық әлемі деуге болады. Демек құндылықтар – адамдардың рухани байлығының өлшемі.

«Адамның құндылығы оның не ала алатындығында емес, не бере алатындығында»- дейді А. Эйнштейн. Оның себебі, адам өмір сүрген жерде ғана, қоғам болған жерде ғана құндылықтар өмір сүретіні аксиомалық ақиқат. Олай болса, антропологиялық концепция бойынша құндылықтар мәселесі философияның ғана емес, өзге де ғылымдардың ерекше зерттеу нысаны екені даусыз. Антропологиялық лингвистика аясына адам санасында қорытылған білім бөліктері – концептілерді қарастыратын лингвоконцептология бөлініп шығады. Лингвистикалық концептология – философия, мәдениеттану, психология сияқты пәндердің ғылыми жетістіктерімен лингвистиканың зерттеу бағыттарының толығы арқылы жетілдірілген бағыт.

Адамзат мәдениеті, оның әлеуметтік мінез-құлқы және ойлау өрісі тілден тыс өмір сүрмейді. Әр халықтың мәдени ерекшеліктері оның ғасырлар бойы жасап келе жатқан тілінен көрінеді. Қазіргі тіл біліміндегі антропологиялық бағыттар: лингвоконцептология, лингвосоциология, лингвопсихология, лингвоэтнология, лингвомәдениеттану және лингвоаксиология яғни тіл арқылы құндылықтарды тану. «Адам – барлық заттың өлшемі» деп, Протогор айтқан ежелгі қағиданы еске алсақ, барлық құндылықтардың жиналып, түйісетін жері адам болып табылады.

Демек оның адами мүдделері, қажеттіліктері, ілгері жетектейтін үмітті күтілімдері, сондай-ақ, барлық, түрлі әрекеттерінің себептері де бір жерге қордаланады. М. Хайдеггер бойынша, құндылықтар әлемі (олардың спектрлері, сатылануы, құрылымы) адамның әлемде болуымен анықталады. Соған сәйкес, құндылық – адам жасаған жай ғана зат емес, тіпті заттың ой жүзіндегі образы да емес, ол адамның қоршаған ортамен, әлеммен қатынасының қасиеттері екен. (Сарсенбаева, 2018:12). Адамдардың құндылықтық қатынастарының қалыптасуы мен нәтижелеріне қарай, аксиологиялық теориялар тәжірибелерін талдап, зерттей келе, құндылықтар әлемінің түрлері анықтала бастайды. Мәселен, Г.Риккерт құндылықтардың ғылым, дін, өнер, мораль, жетілген мораль, және «құдіретті сүйіспеншілік» сияқты алты түрін сөз етеді.

Эксперимент

Тіл – дүниені танудан бастап, адам өмірінің барлық саласын, өмір тіршілігін тұтас қамтитын және оның заттық, рухани мәдениетін келер ұрпағына жеткізетін құрал. Бұл – тілдің

кумулятивтік қызметі. Әлемнің тілдік бейнесін өз танымына қарай қабылдау арқылы қалыптасқан ұлттық менталитет сипатын анықтау, коммуникациямен үйлестіру дискурстағы сөйлеу актісінің құзырында. Демек, адамды тіл ішінде тану дегеніміз – оның бүкіл болмысын тану, өмір сүру, күн кешу сияқты қарапайым тіршілік ұстанымдарын білу.

Аксиологиялық зерттеулер арасында тілге қатысты «лингвистикалық аксиология» басым бағытта. Құндылықтар таңбасы тіл арқылы ғана әлеммен байланыстыратыны белгілі. Аксиология мен тіл білімінің арақатынасы тілдің аксиологиялық аймағын қарастыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, «Адам – Тіл – Әлем» жүйесінде адам және қоғам болмысы қалыптасуының негізгі мағыналары арқылы тілде көрініс табуы басты назарға алынады. Бұл бағыттың мақсаты – тілдік тұлғаның ішкі әлемін танудың әдісі мен технологиясын анықтау, тілдік мәліметтер арқылы тұлға мен қоғамның құндылыққа деген көзқарасын зерттеу.

Лингвистикалық аксиология үшін ең алдымен аксиологиялық парадигмадағы «бағалау» концептісін қарастыру маңызды. Бағалау – танымдық феномен ретінде сапаны анықтау формасы. Бағалау – жалпы алғанда, әлемді тану. Өмір сүру кеңістігіндегі субъектінің қабылдау, тану тәжірибесі.

Құндылықтар адам өмірінде *табиғи, мәдени, танымдық, этикалық, эстетикалық* т.б. болып бөлінеді. Сөйлеуші адам тіл арқылы құндылықтар әлемінде қатынас арқылы қызмет етіп, басқа да адамдармен, субъектілермен, социуммен байланыс жасайды. Сол себепті тіл жүйесінде лингвистикалық құндылықтар да болады. Осыған орай лингвистикалық аксиология мына жүйеде қызмет етеді: «Адам – Тіл – Қоғам – Мәдениет – Әлем». Бұл жүйе әлеуметтік маңызды әлем құрып, бір жағынан тілде қолданылса, екінші жағынан сөйлеу актісінде дискурстық бірліктер немесе мәтін арқылы адамдар қарым-қатынасын білдіреді.

Лингвистикалық аксиология әлеуметтік маңызы бар құнды қатынастарды бағалау әдісімен мәдениетте, уақыт пен кеңістікте зерттеуге негізделген. Лингвистикалық талдау арқылы тілдік құрылымдар мен жүйелерді саралауға бағытталған баяндау-мінездеу, ой ұшқырлығына негізделген тіл мен сөйлеу әрекеті анықталады. Сонымен қатар, лингвистикалық аксиология философияда, мәдениеттануда, семиологияда, әлеуметтік психологияда ерекше бағалау мағынасында жұмсалатын сөздермен

берілген концептілерді талдауға негізделген. Бұл ретте лингвистикалық аксиологиялық талдау міндетті түрде мағыналарды бағалаушылық тұрғыдан зерттеуге бағытталған болуы керек.

Тілді зерттейтін ғылым үшін әлеуметтік бағыттың алатын орны ерекше. Мұнда тіл мен әлеуметтік факторлардың байланысы ғана емес, сонымен бірге тілде әлеуметтік құндылықтар мен әлеуметтік ұстанымдар секілді ұғымдардың көрініс табуы басты мәселе болуы тиіс. Тілдесушілердің сөздері арқылы дискурстық талдау арқылы адамдар әрекеті мен қоғамдағы жағдайларды бағалау жүзеге асады.

Құндылықтар бағалау категориясымен тығыз байланысты. Бағалау коммуникациялық үдерісте мәнге ие болады. Бағалау арқылы біз құндылықтарды танимыз. Адам танымы, білімі мен мәдениеті жалпы интеллекті деңгейіне қарай бағалау жүзеге асырылады. Баға беру арқылы лингвистикалық аксиологиялық талдау жүргізіп, әлемнің тілдік суретінде аксиологиялық аспектілерді көрсетеміз.

Н.Д. Арутюнованың пікірі бойынша, «бағалау – бұл когнитивті акт, соған сәйкес адамның өмірі мен қызметінде алатын орнын анықтау үшін субъектінің бағаланатын объектіге қатынасы белгіленеді» (Арутюнова, 1988: 124). Осы орайда мәтіннің екі түрі анықталады: жалпыға ортақ пікірге негізделген мәтін мен жеке пікірді білдіретін мәтін. Жеке пікірді білдіретін мәтіндерде «аксиологемалар», адамның ойын білдіретін құнды сөздер қолданылады. «Аксиологема» терминімен дискурсты әлемдегі бағалау ұғымын білдіретін кез-келген тілдік бірліктерді атауға болады. Бұл, ең алдымен, бағалаушылық пікірлер, мақал мәтелдер, тұрақты тіркестер, біліктілікті білдіретін сентенциалды сөздер. Сондай ақ, аксиологиялық аспектіде фразеологизмдерге тілдік құндылықтарды талдау барысында ерекше маңызы бар бірліктер ретінде назар аударға болады.

Әрбір адамның белгілі бір ұлттың өкілі екендігін ескерсек, ұлт болмысына тән ерекшеліктердің адам үшін маңызды, өзекті саналатын құндылықтарға, бағдарларға әсері бар екендігі анық нәрсе. Қандай болмасын, нендей деңгейде болмасын, кез келген қоғамдық-әлеуметтік қатынастардың негізін мәдени мазмұн, оның ішінде құндылықтар құрайды. Бұл туралы «Ғасырлар тоғысында» еңбегінде Елбасы Н.Ә. Назарбаев: «Жалпыадамзаттық өркениет болуы мүмкін емес. Солай бола тұрса да, оның кейбір нышандары өмірде бар. Бұндай көрер көзге қарама-қайшы ұғымға, өткеннен

қалған сүйексінді көзқарастарды былай ысырып тастап қарар болсақ, таңданатындай ештеңе жоқ. Иә, саяси-құқықтық және экономикалық институттардың, сондай-ақ осы заманғы өндірістің техникалық негізінің барған сайын бірізділікке түсіп келе жатқаны рас. Бірақ мәдениеттің, өркениеттің негізгі дәні бәрібір сол күйінде қалып отыр. Ол – өзін қандай да болмасын мәдениеттің біреуімен етене санайтын әрбір адамның жер мен көктегі дүниеге қарым-қатынасын, бүкіл өмірінің мән-мағынасы мен бағасын белгілейтін басты сипат. Ол – санада жылдап қалыптасқан құндылықтар жүйесі» (Назарбаев, 2010: 256-257) – деген.

Негізінде адам өзіне пайдалы әрекеттерді жақын тұтады. Пайдалы әрекеттермен айналысу арқылы субъектіден объектіге қадам жасайды. С.Кочеров «Субъектінің қажеттілігі мен мүддесіне объектінің сай келуі. Құндылық қатынасының нысаны ретінде табиғи әлемнің заттарын, әлеуметтік әрекеттің өнімін, әдеп нормалары мен рух шығармашылығын, тұлға аралық және қоғамдық қарым-қатынастарын атауға болады»- дейді. (Кочеров, 2011: 142).

Қазақ халқының ұлттық болмысын айқындайтын негізгі архетиптер ретінде: *тәзімділік, ақ жарқын ашықтылық, ешқашанда тарылмау, бөгдені жатсынбау, кеңдік, аруақты құрметтеу, тәубешілдік, рақымшылдық, сөзге тоқтау, сөздің қадірін түсіну, ақын жандылық, үлкенді, ата-ананы сыйлау, бірлік, қонақжайлылық, ар-намысты жоғары ұстау, ұжымдық мүддені жеке мүддеден қашанда жоғары қою* т.б. басты сапалық белгілерді атап көрсетеді (Тәуелсіз Қазақстан философиясы, 2006: 484). Бұл сапалық белгілердің әлі күнге дейін қазақтың ұлттық келбетін тану және таныту қызметін атқарып келе жатыр.

«Құндылықтық қатынас қашанда субъектінің бойында белгілі бір қуану, сүйсіну, таңдану, табыну секілді эмоцияларды туғызады. Оның ішіндегі ең жоғарғы сатысы – қиеттерге табыну. Бұл мәселе, әсіресе, қоғамның адамгершілік тұғырлары мен мәдени дәстүрлерінің құнсыздануы мен құлдырауы кезінде өзінің өзектігін байқатады. Құндылықтар – бұл қасиеттер. Оларға деген табынушылық қатынас адам бойына бала кезден, ана сүтімен бірге, туған тілі арқылы моральдың негізі ретінде, өз тарихын, мәдениетін, әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлерін игерудің нәтижесінде сіңеді. Қасиеттер адамға моральдық жауапкершіліктер жүктейді, сезімін айқындай түседі» (Дюсембина, 2015: 15).

Нәтиже және талқы

Шетелдік ғалымдар арасында 70-80-жылдары құндылықтар әлемінің өзгеріп отыруы мәселесі кең көлемде зерттелінді. Мәселен, Р. Уильямс құндылықтың өзгеру типологиясын адамдардың қауымдастығындағы әлеуметтік, саяси өзгерістеріне, жеке және топтық көзқарастардың ауытқуларына сүйене отырып қалыптастырған. Мәселен, құндылықтар деструкциясы деп, әлеуметтік өзгерістерге байланысты белгілі бір құндылықтардың жойылып, жоғалып кетуін айтады.

Ал құндылықтардың әлсіреуі – адамдар арасында белгілі бір құндылықтардың маңыздылығының төмендей бастауы. Мәселен, кеңестік идеологияның күшімен қазақ қоғамында дін, діни құндылықтардың төмендегенін білеміз. Бір кездегі атеистік қоғамда «дін – апиын» деп уағыздалды. Ал қазір дінге бет бұрушылық адам болмысына адамгершілік, имандылық сияқты құндылықтарды басым наихаттау бар.

«Жаным – арымның садағасы» деген қазақта соңғы кездері «ар-намысты жоғары ұстау» деген құндылықтың деңгейі кей тұста «әлсіреуі» байқалады. Бұл мәселе БАҚ-та, әлеуметтік желілерде өте жиі талқылануда. Қазақтың ұл-қыздарының бүгінгі заманда өз бастарына жауапсыз қарауы салдарынан алданған қыздар, тастанды сәбилер туралы фактілер азаяр емес. Қазақ қоғамында бұрын болмаған «Балалар үйі», «Аналар үйі» пайда болды.

Үлкенді, ата-ананы сыйлау – бұл да шытынап бара жатқан жұқа шыны іспеттес дүние десе де болады. «Қарттар үйі» осыған дәлел. Бұрын қалай еді? Үлкенді сыйлау: «Алақанға салу», «Қас-қабағына қарау» еді. Ал қазір «Тас бауыр», «Без бүйрек», «Құдайдан безген» деген бағалау сипаттарына ие болған балаларының әрекеттері.

Құндылықтардың күшеюі – керісінше, құндылықтардың әлеуметтік ортада жаңа беделдерге ие болып, ауқымын кеңейтіп, жаңа объектілерді қамтуы. Бұл ретте, қазақтардың дәстүрлі мәдениеті арқылы жалғасын тапқан – ешқашанда тарылмау, бөгдені жатсынбау, кеңдік, аруақты құрметтеу, тәубешілдік, рақымшылдық, қонақжайлылық сияқты құндылықтар қазіргі қазақ өміріндегі ең позитив көріністер.

Қазақстандық философтар құндылықтар мәселесіне еліміздің тәуелсіздігін алған кезеңнен бастап терең мән берді. Бұл – заңды құбылыс. Себебі, дербестіктің дара жолына түскен жас мемлекетке қажетті құндылықтар жүйесін анықтау керек екені белгілі.

Ұлттық болмысқа тән құндылықтар жүйесін бүгінгі күн биігінен сөз еткенде, елдік тарихымыздың кейбір беттеріне үңілу қажеттігі туады. Тарихи, әлеуметтік-экономикалық жағдай мен рухани-мәдени даму күллі ұлттың және сол ұлттың әрбір өкілінің бойындағы құндылықтардың қалыптасуына және соған сәйкес өзіндік мақсат-мұраттарының өрістеп дамуына елеулі түрде әсер етеді. Себебі, «құндылықта адам немесе адами қауымдастық не үшін жер бетінде жүр, не үшін тіршілік етеді, өзінің өмірін неге арнайды, не арқылы өзін адам деп сезінеді, оның өміріне мағына береді. Бұл құндылықтардың мазмұны оларды ұстанатын адамдардың олар не үшін өмірін киюға дайын болғанымен шындық немесе жалған болуы мүмкін. (Тәуелсіз Қазақстан философиясы, 2006: 196).

Демек, ұлттық құндылықтар жүйесіндегі ұлттық тұтастыққа, ұлттық даралыққа, ұлттық дербестікке негіз болатын құндылықтарды анықтап, айқындап алу қажет. Сан қилы тарихи жағдайларға байланысты ұмыт болған құндылықтарымызды, рухани негіздерімізді ұлттық мұраны зерделей отырып қайта қарауымыз қажет. Ғасырлар бойы ата-бабаларымыз жасаған рухани-мәдени жетістіктер мен құндылықтар жүйесінің табиғатын терең зерделей отырып, оны бүгінгі ішкі және сыртқы тұтастығымызға ұйытқы болатын, тұғырлы тәуелсіздігіміздің тірегіне айналатын маңызды құрылым ретінде талдағанымыз дұрыс. Бұл тұрғыда, Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың: «Қазақтың сана-сезімі өткендегі, қазіргі және болашақтағы – тарихтың толқынында өзінің ұлттық «МЕН» дегізгерлік қасиетін түсінуге тұңғыш рет енді ғана мүмкіндік алып отыр» – деп көрсетуі шындық (Назарбаев, 2010: 255).

Біздіңше, кемел келешекке, жарқын болашаққа ұмтылған әрбір ұлт тарихының беттерінде ұлттық құндылықтарының жойылып кетуіне әсер еткен оқиғалар аз емес. Ал, келешегі кемел ұрпақ ұлттық қасиеттің түп-тамырларына үздіксіз үңіле отырып, одан әрбір адамға тән және әрбір адамға ортақ адами қасиеттерді таба білуі тиіс. Отарлық саясаттың ықпалында болған кезеңде ұлттың ұлт болып қалу мәселесі өткір мәселе болды. Бүгін біз шерлі тарихымыздың шежіресіне назар аудара отырып, мерейлі болашақ жайлы ой қозғаймыз. Алайда, отарлық саясаттың ұлттық болмыстың өзіне тән келбетіне келтірген «нұқсанын» ескеруіміз қажет. Бұл туралы профессор Т. Ғабитов: «Ұлан-ғайыр, кең байтақ жерді иеленіп келген қазақ табиғатынан

батыр мінезді, бостандық пен еркіндікті қастерлеген қайсар халық еді. Бірақ 270 жылға созылған тәуелділік жылқы мінезді халықты момын, қой мінездіге айналдырды. «Жаман үйді қонағы билейдінің», «Есіктен кіріп, төр менікінің» күйіне түсе бастады» (Ғабитов, 2014: 255) – деп, дәлелді пікір айтады.

Орыстану саясатының негізінде қазақ тілі, жалпы мәдениеті құрып кетудің аз-ақ алдында қалғаны да рас. Тіл – өткен мен бүгінді, бүгін мен келешектің сан қырлы мәдениетін сабақтастыратын ұлт, халық үшін баға жетпес құндылықтардың бірі де бірегейі. Кез келген өркениетті мемлекетте мұндай ұлттық құндылықтарды құқықтық тұрғыдан қорғауға арналған заңнамалық тұжырымдары бар. Қазақстан Республикасының осындай ұлттық құндылығының негізі де, тірегі де – тіл. «Ғасырлар бойы ұлттық болмыстың өзіне тән бедерін бұзбай сақтаған тіліміз ұлттық құндылықтар жүйесін қалыптастыруда да өз әлеуетін танытуы тиіс». (Өтеген, 2019: 28).

Қорытынды

Қорыта келгенде, лингвоаксиологияның ғылыми проблемалары қазақ тіл білімінің ізденіс саласына дендеп енуі тиіс. Егемен елдің рухани келбетінің көрінісі оның өткен мәдени өміріндегі ұлттық құндылықтар жүйесіне байланысты. Сондықтан, құндылықтарды қайта

жаңғырту, сондай-ақ, жаһандану үдерісінің аясында қарастыру және оны өміршең ету мәселесі зерттеу мен талдауды қажет етеді. Бұл ретте, аксиологемалардың тақырыптық, семантикалық саралануы құндылықтар өрісінің қолданбалы қызметін жан-жақты тереңдетеді.

Л.Н. Гумилевтің: «Дәстүрлі түркілік дүниетаным – материалдық құндылықтардан гөрі ата-бабалар өмірі мен олардың ерліктері туралы ұрпақтан-ұрпаққа берілген рухани құндылықтарға және сөзге негізделіп, сомдалған» (Гумилев, 1990: 245-246) – дегенінде нақтылы, айқын тұжырым бар. Демек, бұл тек қана философиялық ғылымдар үшін ғана емес, өзге де гуманитарлық ғылымдар үшін, әсіресе, тіл білімі үшін өзекті әрі күрделі зерттеу нысаны болуы тиіс.

Қазақ тілінің байлығы құндылықтар жүйесін зерттеп, зерделеуге мүмкіндік беретініне негіз болатын нәрсе тілдік деректер. Мұндай аксиологиялық деректердің молдығы ұлт үшін үлкен рухани қазына. Сондықтан да құндылықтық категориялар мен негізгі ұғымдары ұлттық құндылықтар жүйесінің аясында қарастырылады. Ұлттық мәдениет әлеміне көз жіберсек, құндылықтар әлемінен моральдық және менталдық дүниені көреміз. Жалпы адамзат мәдениетінің қатарынан орын алатын қазақ құндылықтарын жаһандану үдерісі аясында насихаттау лингвоаксиология концепциясы мен методологиясы арқылы зерттеу нысанына айналуы тиіс.

Әдебиеттер

- Нечепуренко Т.Л. Социокультурный компонент языковой личности как предпосылка развития системы оценки. – М.: МГПУ, 2006. – С. 173–179.
- Сарсенбаева З.Н. Этнос және құндылықтар. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, 2018. – 312 б.
- Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. – 124 с.
- Назарбаев Н. Тарих толқынында. – Алматы: Жібек жолы, 2010. – 232 б.
- Тәуелсіз Қазақстан философиясы. 20-том. – Астана: Аударма, 2006. – 544 б.
- Кочеров С.Н. «Аксиологема» как проблема ценностей // CREDO NEW: теоретический журнал. – 2011. № 4. (электронды ресурс).
- Дюсембина Г.Е. Мерзімді баспасөздегі ғаламның аксиологиялық бейнесі. (саяси мәтіндер негізінде). PhD ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Алматы, 2015. – 190 б.
- Ғабитов Т. Қазақ этикасы. Оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 276 б.
- Өтеген Б. Тектілік: лингвофилософиялық парадигма. – Алматы: Қазақ университеті, 2019. – 141 б.
- Гумилев Л.Н. Тысячелетие вокруг Каспия. – Баку, 1990. – 325 с.

References

- Arutyunova N.D. (1988) *Tipy yazykovykh znacheniy: Otsenka. Sobyitie. Fakt.* [Type of letter: Evaluation. Event. Fakt]. M.: Nauka. 124 p. (in Russian).
- Gabitov T. (2014). *Qazaq etikasy. Oqu quraly.* [Kazakh ethics. Textbook]. Almaty: Qazaq universiteti, [Kazakh University]. 276 p. (in Kazakh).
- Gumilov L.N. (1990). *Tysyacheletie vokrug Kaspiya.* [Millennium around the Caspian]. Baku: 325 p. (in Russian).

Dyusembina G.E. (2015). Merzimdi baspasozdegi galamnyn aksiologialyq beinesi. (saiasi matinder negizinde). PhD gylymdarynyn doktory gylymi darejesin alu ushin daiyndalghan dissertatsiya. [Axiological picture of the universe in periodicals. (based on political texts). The dissertation for the degree of Doctor of Philosophy]. Almaty, 190 p. (in Kazakh).

Kosherov S.N. (2011). «Aksiologema» kak problema tsennosti. [Axisologema is a cost problem.] NEW CREDO: Теоретический журнал. [Theoretical journal]. No 4. (electronic resource). (in Russian).

Nazarbayev N. (2010). Tarih tolqynynda. [In the stream of history]. Almaty: Jibek joly, 232 p. (in Kazakh).

Nechepurenko T.L. (2006). Sotsiokulturnyi komponent yazykovoï lichnosti kak predposylka razvitiya sistemy otsenki. [Sociocultural component of a linguistic personality as a level of development of an assessment system]. M.: MGPU, Pp. 173–179. (in Russian).

Otegen B. (2019). Tektilik: lingvofilosofiyalyq paradigma. [Purpose: linguistic and philosophical paradigm]. Almaty: Qazaq universiteti, [Kazakh University]. 141 p. (in Kazakh).

Sarsenbaeva Z.N. (2018). Etnos jane qundylyqtar. [Ethnicity and values]. KRBGMGN Filosofiya, sayasattanu jane dintanu instituty [Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies, SC MES RK, 2018]. Almaty, 312 p. (in Kazakh).

Tauelsiz Qazaqstan filosofiyasy. (2006). [Independent Kazakhstan philosophy]. 20-rom. Astana: Audarma, 544 p. (in Kazakh).